

Watson, P. (1993). Eastern Europe Silent Revolution: Gender. *Sociology*, 27(3), 471–487. [in English].

Weber, M. (1968). *On charisma and institutional building*. Chicago, London: Univ. of Chicago Press, 169–183. [in English].

Yurchak, A. (2014). *Eto bylo navsegda, poka ne konchilos. Poslednee sovetskoe pokolenie* (A. Belyaeva trans.). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].

Zaichenko, A. S. (1988). SShA–SSSR – lichnoe potreblenie (nekotorye sopostavleniia). *SShA–EPI*, 12, 12–22 [in Russian].

Zaichenko, A. S. (1989). Eshche raz o lichnom potreblenii v SSSR I SShA. *SShA–EPI*, 1989, 6, 114–127. [in Russian].

Zhizn v SSSR: epokha totalnogo defitsita. *Predmety sovetskoy zhizni*. Retrieved from: <http://soviet-life.livejournal.com/2469612.html>. – 17.07.2016. [in Russian].

УДК 322(477.62) “1965/1991”

АДМІНІСТРАТИВНА, ПЛАНОВО-СТАТИСТИЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНОГО РАДИ У СПРАВАХ РЕЛІГІЙ ПО ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1965–1991 рр.)

Нікіфоров Карен

(Київський університет імені Бориса Грінченка)

У статті проаналізовано особливості діяльності уповноваженого Ради у справах релігій по Донецькій області в період «пізньої» радянської історії (1965–1991 рр.). Окрім роботи безпосередньо з релігійними організаціями краю уповноважений Ради у справах релігій та його апарат займалися й суто «технічною» роботою, а саме: складанням звітів про діяльність, організацією лекцій з наукового атеїзму для населення, упорядкуванням статистики щодо релігійних громад, реакцією на скарги окремих віруючих тощо.

Мета статті – на основі наявних історичних джерел та використовуючи наукову літературу, проаналізувати роботу уповноваженого Ради у справах релігій по Донецькій області в адміністративній, діловодчій й освітній сферах.

Аналізуючи документи апарату уповноваженого на Донеччині, можна знайти не тільки офіційні свідчення та рапорти, але й зробити висновок щодо рівня обізнаності уповноваженого та його співробітників у релігійній сфері.

Важливим напрямом діяльності Ради у справах релігій та її місцевих уповноважених була робота з юнаками, які планували вступ до вищих духовних навчальних закладів. Зокрема, уповноважений власне надавав рекомендації щодо вступу до семінарій. Окрім того важливе місце посідав орган у справах релігій в СРСР і у формуванні нової громадянської обрядовості, адже і у 60–80 рр. ХХ ст. не припинялися експерименти радянської влади у цій сфері.

Акцент зроблено також на інформації, що не привертала увагу дослідників раніше – скаргах та відгуках пересічних вірян та їх аналізі уповноваженим. Зазначено, що незважаючи на інтерес до історії державно-церковних стосунків в Україні з боку вітчизняних дослідників, питання мікроісторії в цьому контексті зрідка стають предметом наукових пошуків вчених-гуманітаріїв.

Ключові слова: історія релігії, державно-церковні стосунки, радянська політика, Донецька область, Рада у справах релігій.

**Administrative, planning, statistical
and educational activities of a commissioner of the Council
for religion affairs in the Donetsk region (1965–1991)**

Nikiforov Karen
(*Borys Grinchenko Kyiv University*)

The article analyzes the features of the activities of a commissioner of the Council for Religious Affairs in the Donetsk region during the “late” Soviet history (1965–1991). In addition to working directly with religious organizations of the region, a commissioner of the Council for Religious Affairs and his staff were also engaged in purely “technical” work, namely, compiling reports on activities, organizing lectures on scientific atheism for the people, compiling statistics on religious communities, responding to complaints of believers, etc.

The aim of the article is to analyze the work of a commissioner of the Council for religion affairs in the Donetsk region in the administrative, departmental and educational spheres on the basis of available historical sources and using scientific literature.

Analyzing the documents of the authorized staff in the Donetsk region, we can find not only official certificates and reports, but also make a conclusion about the level of awareness of an ombudsman and his staff in the religious sphere.

An important activity of the Council for Religious Affairs and its local commissioners was work with young men who planned to enter higher religious education institutions. In particular, it was a commissioner who provided advice on joining seminaries. In addition, Council for religious affairs in the USSR also played significant role in the formation of new civil rituals, because in the 60–80s of the twentieth century the experiments of the Soviet authorities in this area did not cease.

It was also emphasized on information that had not attracted the attention of researchers before – complaints and feedback from average believers and their analysis to authorized persons. It was noted that despite the interest in the history of state-church relations in Ukraine from domestic researchers, the issue of microhistory in this context is rarely the subject of scientific research by humanities scholars.

Key words: history of religion, state-church relations, Soviet politics, Donetsk region, Council for Religious Affairs.

**Административная, планово-статистическая
и просветительская деятельность уполномоченного Совета
по делам религий по Донецкой области (1965–1991 гг.)**

Никифоров Карен
(*Киевский университет имени Бориса Гринченко*)

В статье проанализированы особенности деятельности уполномоченного Совета по делам религий по Донецкой области в период «поздней» советской истории (1965–1991 гг.). Кроме работы непосредственно с религиозными организациями края, уполномоченный Совета по делам религий и его аппарат занимались и чисто «технической» работой, а именно: составлением отчетов о деятельности, организацией лекций по научному атеизму для населения, составлением статистики в отношении религиозных общин, реакцией на жалобы отдельных верующих и т. д.

Цель статьи – на основе имеющихся исторических источников и используя научную литературу, проанализировать работу уполномоченного Совета по делам религий по Донецкой области в административной, делопроизводственной и образовательной сферах.

Анализируя документы аппарата уполномоченного в Донецкой области, можно найти не только официальные свидетельства и рапорты, но и сделать вывод об уровне осведомленности уполномоченного и его сотрудников в религиозной сфере.

Важным направлением деятельности Совета по делам религий и ее местных уполномоченных была работа с юношами, которые планировали вступление в высшие духовные учебные заведения. В частности, именно уполномоченный предоставлял рекомендации по вступлению в семинарии. Кроме того, важное место занимал орган по делам религий в СССР и в формировании новой гражданской обрядности, ведь и в 60–80 гг. XX века не прекращались эксперименты советской власти в этой сфере.

Акцент сделан также на информации, которая не привлекала внимание исследователей раньше – жалобах и отзывах рядовых верующих и их анализе уполномоченным. Отмечено, что несмотря на интерес к истории государственно-церковных отношений в Украине со стороны отечественных исследователей, вопрос микроистории в этом контексте редко становятся предметом научных изысканий ученых-гуманитариев.

Ключевые слова: история религии, государственно-церковные отношения, советская политика, Донецкая область, Совет по делам религий.

Протягом більше ніж двадцятиріччя побудови незалежної держави Україна зіткнулася з певними проблемами економічного, політичного, соціального та духовного характерів. Одним з надбань радянської епохи стала невирішеність питань державно-церковних відносин, які особливо загострилися в останні роки. Особливо актуальним в цьому контексті є ретроспективний погляд на модель державно-церковних стосунків в СРСР, яку в різні періоди його історії виконували різні державні органи. З 1965 р. подібним органом стала Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, яка мала в кожній адміністративно-територіальній одиниці свого уповноваженого.

Окремі наукові та науково-публіцистичні праці, присвячені історії державного органу у справах релігій, належать авторству закордонних та вітчизняних науковців Т. О. Чумаченко, Л. Ф. Швець, М. І. Одинцову, У. Б. Хаварівському¹ та іншим. Утім, на сьогодні увага дослідників прикута переважно до стосунків уповноваженого Ради у справах релігій та релігійних організацій, тоді як адміністративна, планово-статистична й просвітницька діяльність місцевих уповноважених є лакуною в історичній науці.

Відповідно до циркулярного листа Ради у справах релігій від 10 листопада 1966 р. було затверджено перелік документації уповноважених Ради у справах релігій. До нього входили: річна статистична звітність про наявні релігійні об'єднання, служителів культу, молитовні будівлі, «святі» місця, здійснені обряди, надходження грошових коштів². Така звітність мала на меті забезпечення центральної влади повною інформацією про розвиток релігійної мережі та фінансового стану громад. Подавалися статзвіти щорічно на початку року та мали статус секретної документації. Привертає увагу, що поряд із даними про релігійну обрядність та фінансові звіти зареєстрованих громад (які останні повинні були щорічно подавати в апарат уповноваженого), іноді зустрічаються дані про незареєстровані громади. Така варіативна складова статистичних даних наводить на думку про існування всередині громад (вірогідно, не звичайних парафіян) людей, які надавали ці дані в апарат уповноваженого. Саме в такий спосіб у 1970-х роках уповноваженим

---

¹ Чумаченко Т. Совет по делам Русской православной церкви при СМ СССР и его уполномоченные в первой половине 1960-х годов: структура, формы и методы работы // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 30. – С. 74–85; Швець Л. Особливості реалізації місцевими органами влади державної політики СРСР щодо громад РПЦ в Україні (середина 1940-х – перша половина 1960-х рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. – К., 2011. – 18 с.; Одинцов М. И. Государство и церковь в России: XX век. – М.: Луч, 1994. – 171 с.; Хаварівський У. Б. Інституціоналізація державно-церковних відносин в Україні: історико-управлінський аспект: монографія. – Тернопіль: Терно-граф, 2013. – 320 с.

² Копылова О. Отчеты уполномоченных Совета по делам русской православной церкви как источник по изучению истории Русской церкви во 2-й половине XX столетия: Циркулярное письмо Совета по делам религий при Совете министров СССР уполномоченным Совета, 10 ноября 1966 года // Вестник церковной истории. – 2011. – № 3–4. – С. 92.

в Раду подавалися дані про релігійну обрядність старообрядницької громади, яка не діяла на легальній основі³. Зазначимо також, що не всі офіційно зареєстровані громади охоче надавали статистичні звіти уповноваженому. Показовим є випадок від 1975 р., коли баптистські проповідники Клименко та Духонченко передали уповноваженому Г. О. Гомлі невдоволення зобов'язанням надавати в місцеві органи влади щоквартальний звіт. Вони переконали уповноваженого в тому, що доходи від виконання обрядів в баптистських громадах області поступають переважно влітку, тож щоквартальні звіти не є необхідними⁴.

Треба звернути на увагу на ступінь точності статистичних матеріалів, що подавалися уповноваженим до Ради у справах релігій. Наприклад, у 1970 р. до донецького апарату надійшов лист, в якому вказувалося, що у звіті за 1968 р. відсутні дані про кількість адвентистів-реформістів, греко-католиків (як зазначає адресант, раніше їх нараховувалося 11 чоловік), п'ятидесятників, чистих баптистів тощо⁵. Таким чином, можна зазначити, що часто співробітники апарату уповноваженого припускалися помилок при складанні довідок про релігійну мережу регіону. Статистика щодо релігійної обрядовості, що її подають в центральні органи у справах релігій місцеві уповноважені, на думку В. Є. Єленського, є необ'єктивною та заниженою⁶. Цифри, зазначає професор Єленський, дуже істотно занижувалися, зокрема, через прагнення місцевих партійних комітетів і органів влади «прикрасити» реальний стан речей, щоб він більше відповідав очікуванням ідеологічного апарату⁷. Утім, за словами того ж дослідника, у випадку з Донеччиною, ми не можемо повністю довіряти всім статистичним показникам, які надавав уповноважений, але ставитися до них більш довірливо, ніж до подібних звітів з інших регіонів, зокрема західних. Порівнюючи статистичні звіти з Донецької та Тернопільської областей, В. Є. Єленський зазначає, що Тернопільська область була під значно пильнішою увагою, ніж Донеччина, бо від західних регіонів вимагали радикальних заходів щодо подолання «релігійних пережитків», а ці заходи мусили відображатися в реальних показниках, в Донецькій області такого тиску з метою отримати «задовільну» цифру не було⁸.

Викликають також скепсис і звіти уповноваженого про віковий склад присутніх на святкових богослужіннях православної церкви. В. Є. Єленський зазначає, що 1970–80-і рр. відзначилися зростанням зацікавленості релігією серед молоді, особливо у великих містах. На доказ своїх слів вчений наводить праці та спогади Г. Сімона, Г. Біддалфа та С. Аверинцева⁹. У звітах же уповноважений пише, що контингент відвідувачів храмів на Великдень у 1967, 1971 та 1974 рр. на 75 % складався з жінок середнього та похилого віку. Присутність комсомольської молоді на богослужіннях уповноважений пояснював їхньою цікавістю¹⁰. Не беручись

---

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 4648. – Оп. 6. – Спр. 112. – Арк. 37; Спр. 133. – Арк. 36; Спр. 171. – Арк. 48.; Спр. 296. – Арк. 43.; Спр. 381. – Арк. 61.

⁴ Там само. – Ф. Р-4648. – Оп. 7. – Спр. 9. – Арк. 5–6.

⁵ ЦДАВО. – Ф. Р-4648. – Оп. 5. – Спр. 226. – Арк. 6.

⁶ Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – С. 351.

⁷ Єленський. Указана праця. – С. 351.

⁸ Єленський. Указана праця. – С. 352.

⁹ Єленський. Указана праця. – С. 350–351.

¹⁰ ЦДАВО. – Ф. Р-4648. – Оп. 5. – Спр. 42. – Арк. 140; Спр. 246. – Арк. 15; Оп. 7. – Спр. 378. – Арк. 19; Спр. 29. – Арк. 46.

оцінювати статеві-вікові дані, які надає уповноважений, дозволимо собі припустити, що подібні відгуки про мотивацію молоді при поясненні її зацікавленості святковою літургією не є цілком об'єктивними, оскільки уповноважений не проводив спеціальних досліджень на цю тему, а отже мотиви кожної окремої людини залишаються для нього невідомими.

Окремо уповноважений складав звіти обрядів, які були здійснені громадянами з інших регіонів Радянського Союзу. Такі самі документи з інших регіонів приходили в апарат уповноваженого з інших адміністративно-територіальних одиниць СРСР, переважно про звершені хрещення¹¹.

Певні фактологічні помилки трапляються і в документах, які апарат уповноваженого надсилав в центральні органи влади. Більшість з них, на відміну від вищеповисаних питань до статистичної діяльності уповноваженого, пояснюються неухважністю при складанні звітів. Прикладом цьому можуть слугувати друкарські помилки у звітах уповноваженого про фінансову діяльність релігійних громад області від 1975 р., де вказано населені пункти «сел. Апатова» та «Кутков Амвросіївського району», яких ніколи не існувало, на що, до речі, звертає увагу в своїх письмових коментарях до звіту працівник Ради у справах релігій¹².

Серед усіх інших форм звітності уповноваженого, зважаючи на їхній низький рівень стандартизації, особливо виділяються плани робіт. Планова робота уповноваженого включала в себе складання щорічного перспективного плану роботи, піврічних (у 1966–1967 і 1978 рр.) та квартальних (у 1973–1977 і 1979–1989 рр.) планів, в яких уповноважений описував роботу, яку він планував на наступний календарний рік. В планах домінуючими темами була боротьба з баптистським підпіллям, реєстрація релігійних громад, організація атеїстичної роботи в області, планування відряджень по області та в інші регіони республіки тощо.

Крім того, апарат уповноваженого займався обліком всіх священнослужителів на території регіону. А на православних священників заводилися спеціальні анкети, в яких за алфавітним порядком вказувалися прізвище, ім'я та по батькові священнослужителя, рік народження, рік хіротонії, національність та храми, в яких служив священник¹³. Таким чином, уповноважений тримав руку на пульсі православної церкви на Донеччині, маючи повну картотеку всіх православних кліриків регіону.

Задля безпосереднього контролю відправлення релігійних культів уповноважений та співробітники його апарату постійно відвідували релігійні організації регіону. Окрему статтю діяльності складали звіти про проведення на території Донецької області релігійних свят: Різдва, Великодня та «гробків» («Радониці», дня згадування всіх померлих). Окремо складалися описи іудейських релігійних свят (Рош-Ха-Шана, Йом-Кіппур, Пурім). Завданням апарату було пильне спостереження за богослужіннями баптистів та православних, особливу увагу пропонувалося приділити недопущенню релігійних театралізованих вистав, розборів Священного Писання, колективного читання дозволеної конфесійної періодики («Братського вісника» ЄХБ та «Журналу Московської Патріархії» РПЦ), активної участі у богослужіннях неповнолітніх¹⁴.

¹¹ Там само. – Ф. Р-4648. – Оп. 5. – Спр. 196. – Арк. 7; Оп. 6. – Спр. 70. – Арк. 32.

¹² ЦДАВО. – Ф. Р-4648. – Оп. 7. – Спр. 7. – Арк. 4–5.

¹³ Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-4021. – Оп. 1. – Спр. 204. – 92 арк.

¹⁴ Там само. – Ф. Р-4021. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 3.

Під час виборів до союзних та місцевих органів влади уповноваженим склалися списки осіб, які не брали участь у виборах через свої релігійні погляди. Наприклад, в 1975 р. у виборах не взяли участь 38 віруючих, у 1977 р. ця кількість вже складала 19 осіб¹⁵.

Втім, такий стан речей задовольняв далеко не всі релігійні організації регіону. Так, лідери так званої Ради Церков євангельських християн-баптистів серед інших причин свого перебування в підпіллі називають зокрема невдоволення призначенням та утвердженням пресвітерів уповноваженим Ради, втручанням органів влади у внутрішньо-церковне життя, заборонаю матеріальної допомоги родинам, чоловіки яких знаходяться у місцях позбавлення волі за порушення релігійного законодавства¹⁶.

Нами вже було зазначено, що серед завдань, які ставилися перед уповноваженим в процесі його роботи, ставилося, зокрема, й завдання роботи зі зверненнями, скаргами, побажаннями та клопотаннями від громадян. Наприклад, тільки за перше півріччя 1976 р. уповноважений отримав 31 письмове звернення¹⁷. Основними питаннями, з якими зверталось населення області до уповноваженого, були відкриття та ремонт культових споруд, допомога у вирішенні внутрішньо-церковних проблем, працевлаштування віруючих, скарги на адміністрування з боку посадових осіб тощо. Відомі факти, коли уповноважений дійсно допомагав віруючим, зокрема, у процесі пошуку роботи, який був ускладнений приналежністю до стигматизованих релігійних громад (наприклад, баптистських). У 1976 році за участі уповноваженого і за допомоги партійних органів член громади ЄХБ м. Артемівська (нині – м. Бахмут) громадянка Мільштейн була влаштована на посаду бухгалтера фірми «Меблі»¹⁸.

Важливою складовою діяльності уповноваженого по відношенню до релігійних організацій краю була також робота з абітурієнтами до вищих духовних навчальних закладів. В умовах антирелігійної політики на території УРСР та СРСР продовжували діяти стаціонарні православні семінарії, духовна освіта в релігійній організації євангельських християн-баптистів здійснювалася переважно через заочні біблійні курси. Уповноважений окремо кожного року надавав характеристики на кожного абітурієнта семінарії чи бажуючого навчатися на заочних біблійних курсах. В характеристиці зазначалися дата та місце народження претендента, національність, посада претендента та батьків та надавалася коротка характеристика, зокрема знання та дотримання радянських законів про релігію. Зауважимо, що абітурієнтів в православні духовні вищі навчальні заклади завжди було досить багато. Наприклад, в 1985 р. з УРСР в семінарії було подано 268 заявок, з них 10 – з Донеччини (сьоме місце серед інших українських регіонів). Однак прийнято на навчання було дев'ять вступників, що складає 90 % тих, хто подався з Донеччини, тоді як з інших областей цей відсоток був нижчий, а в цілому по республіці склав менше 50 %¹⁹. Такий високий відсоток позитивних рішень на користь абітурієнтів

---

¹⁵ ЦДАВО. – Ф. Р-4648. – Оп. 7. – Спр. 47. – Арк. 96.

¹⁶ ЦДАВО. – Ф. Р-4648. – Оп. 5. – Спр. 358. – Арк. 38.

¹⁷ Там само. – Ф. Р-4648. – Оп. 7. – Спр. 36. – Арк. 6.

¹⁸ Там само. – Арк. 7.

¹⁹ Там само. – Спр. 307. – Арк. 1.

з цього регіону на навчання пояснювався, на нашу думку, відсутністю потужного релігійного підпілля й активного релігійного руху в Донецькій області, оскільки, вважаємо, саме ризик активізації відцентрових сил у православ'ї на Західній Україні з подальшим його переходом у національну церкву, або відновлення діяльності Української греко-католицької церкви, були головними перепонами для збільшення частки священників та ієрархів-вихідців з Галичини.

Не дивлячись на певні послаблення в релігійній сфері, одним з пріоритетних завдань радянської держави залишалася атеїстична діяльність. Так, в постанові ЦК КПРС від 16 липня 1971 р. «Про посилення атеїстичного виховання населення», зазначалось, що в ряді регіонів ставилися завдання активізувати атеїстичну пропаганду та виховання²⁰. В. Єленський, згадуючи розмову з головою Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у 1965–1984 рр. В. Куроедовим, зазначав, що в Україні жорстка лінія щодо церкви йшла від В. Щербицького. Останній вважав, що «на Україні занадто багато церков і що з цією ганьбою треба покінчити»²¹.

Одним із головних методів боротьби з «релігійним дурманом» було активне використання лекційного потенціалу партійних, комсомольських та університетських кадрів. У 1966 р. в Радянському Союзі було прочитано 760 тис. атеїстичних лекцій, а вже у 1984 р. – один мільйон²². Уповноважений по Донецькій області теж робив неабиякий акцент на атеїстичному вихованні місцевого населення. Фактично він був куратором усіх атеїстичних заходів в регіоні. У зв'язку з цим з його боку велося активне співробітництво з товариством «Знання», викладачами гуманітарних кафедр вищих навчальних закладів регіону тощо. Згідно зі звітами районних партійних осередків у 1975 р. в різних районах Донецької області атеїстами-пропагандистами було прочитано 10 709, а у 1976 р. – 11 596 лекцій на атеїстичну тематику²³. Кількість атеїстичних лекцій почала різко падати з початком «перебудови». Як зазначає В. Єленський, більшість самих радянських пропагандистів, опитаних Інститутом наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС, визнали атеїстичну пропаганду неефективною²⁴.

Ще одним напрямом діяльності уповноваженого була співпраця з радянськими та партійними органами з галузі впровадження нової радянської обрядовості. Розробка концепції безрелігійної обрядовості тривала в Радянському Союзі ще з 20-х рр. ХХ ст. З кінця 1930-х рр. комуністичні експерименти впровадження нових ритуалів призупинилися, а нова хвиля експерименту почалася в роки хрущовських гонінь на церкву. *До генезису нових ритуалів залучено було науковців, які всіляко підтримували теорію первісності обрядів по відношенню до релігії. Саме тому пропонувалося звільнити обряди від вторинних релігійних нашарувань та додати прогресивні соціалістичні елементи*²⁵. Як і багато інших ідеологічних еле-

---

²⁰ Бондарчук П. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років) / П. Бондарчук // Український історичний збірник. – 2008. – № 11. – С. 296.

²¹ Бондарчук. Указана праця. – С. 297.

²² Єленський. Указана праця. – С. 347.

²³ Панич О. Практичні аспекти реалізації політики державного атеїзму щодо євангельських християн-баптистів у 1960–1980-х роках на Донеччині / О. Панич // Нові сторінки історії Донбасу. – 2008. – № 15–16. – С. 218.

²⁴ Єленський. Указана праця. – С. 348.

²⁵ Соколова А. Нельзя, нельзя новых людей хоронить по-старому / А. Соколова // Отечественные записки. – 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.strana-oz.ru/2013/5/nelzya-nelzya-novyh-lyudey-horonit-po-staromu#_ftn32.

ментів радянського повсякдення, нова обрядовість в період загострення кризи радянської системи стала, ймовірно, зовнішньою ширмою, втрачаючи свої реальні сенси. Варто зазначити, що одна з останніх науково-ідеологічних праць з питань впровадження радянської обрядовості була випущена в 1986 р., одним з її авторів став секретар Донецького обкому Компартії України Г. П. Єрхов (до 2014 р. – професор Донецького національного університету)²⁶. Успіхи виконавчого комітету міської ради м. Красноармійська (зараз – м. Покровськ) у впровадженні нових радянських обрядів замість традиційних релігійних відмічає уповноважений в 1977 р., але це не зменшує кількості релігійних обрядів в місті, яка продовжує залишатися доволі високою²⁷.

Окрім проведення атеїстичної пропаганди, одним із завдань уповноваженого було роз'яснення радянського законодавства про релігійні культу предстванникам органів влади, комісіям сприяння та релігійним діячам. У 1976 р. Верховною Радою УРСР було прийнято Положення про релігійні об'єднання в УРСР. В 1977 р. уповноважений зібрав відгуки представників більшості зареєстрованих релігійних громад краю щодо реакції на вищезазначене положення. Голова виконавчого органу Успенської православної церкви м. Донецька Улита Циганок заявила, що вона до публікації Положення про релігійні об'єднання в УРСР, пропрацювавши понад 10 років церковним старостою, не бачила законодавства про культу і задовольнялася роз'ясненням працівників апарату уповноваженого Ради і виконкому районної Ради. За її заявою, в той час вона і багато віруючих, вивчивши Положення, переконалися, що раніше надані роз'яснення законодавства знаходяться в повній відповідності з цим Положенням. У. Циганок повідомила, що її та інших віруючих воно в повній мірі влаштовує²⁸. Отже, зі слів активної діячки православної Церкви у м. Донецьку, ми можемо зробити висновок, що до публікації нового законодавчого акту щодо релігійних об'єднань, церковні діячі, а надто широкий загал, були слабо ознайомлені з радянським законодавством про релігійні культу, тоді як і до 1976 р. уповноважений часто звертав увагу на позитивні тенденції в освітній сфері щодо роз'яснення нормативно-правових актів.

Утім, зазначимо, що почасти уповноважений ставав на захист прав віруючих у їхніх конституційних свободах. Всюди в Радянському Союзі мали місце порушення законодавства про релігійні культу з боку місцевої влади. Не виключенням з цього правила була й Донецька область. Розповсюдженими були факти психологічного тиску на віруючих дітей, підлітків та молодь. Зокрема, часто допускалися згадування про «відвідування сектантських молебнів» при написанні характеристики для випускників шкіл. Наприклад, у 1972 р. за сприяння уповноваженого розпорядженням Донецького обкому Компартії було замінено характеристику учневі школи № 29 м. Жданова, яку було видано Савченку П. П., адже в попередній характеристиці неабиякий акцент зроблено на релігійних вподобаннях випускника²⁹. Подібні випадки вирішені за активної участі уповноваженого й у м. Торезі

---

²⁶ Советские традиции, праздники и обряды: опыт, проблемы, рекомендации / сост. М. Д. Довбуш, Н. М. Зако-вич, В. А. Перунов. – М.: Профиздат, 1986. – 336 с.

²⁷ ЦДАВО. – Ф.Р-4648. – Оп. 7. – Спр. 46. – Арк. 31–32.

²⁸ Там само. – Спр. 47. – Арк. 15.

²⁹ Там само. – Оп. 5. – Спр. 294. – Арк. 126.

та м. Макіївка³⁰, а також м. Донецька та с. Новоігнатівці Волноваського району Донецької області³¹.

Отже, одним із найголовніших аспектів діяльності уповноваженого у справах релігій по Донецькій області були адміністративна, планово-статистична та навчальна діяльність, які полягали у реєстрації та ліквідації релігійних громад, контролем за дотриманням релігійного законодавства з боку релігійних організацій, складанні планів та звітів перспективної та проведеної роботи в царині державного регулювання релігійного життя та забезпеченні втілення в життя радянської атеїстичної політики тощо.

References

Bondarchuk, P. (2011). Osoblyvosti relihiinoi sytuatsii v Ukraini (druha polovyna 1960-kh – seredyna 1980-kh rokov). *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian Historical Collection* (p. 296). [in Ukrainian].

Chumachenko, T. (2010). Soviet po delam Russkoy pravoslavnoy tserkvi pri SM SSSR i iego upolnomochennye v pervoy polovine 1960-kh godov: struktura, formy i metody raboty. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Herald of Chelyabinsk state university* (pp. 74–85). [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Donetskoï oblasti – *State Archives of Donetsk Oblast*, F. R-4021, Inv. 1, U. 204, 356.

Dovbush, M. (Ed.) (1986). Sovetskie traditsii, prazdniki i obryady: opyt, problemy, rekomendatsii, Moscow: Profizdat. [in Russian].

Khavariivskiy, U. (2013). Instytuttsializatsiia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini: istoryko-upravliivskiy aspekt: monohrafiia. Ternopil: «Terno-hraf». [in Ukrainian].

Kopylova, O. (2011). Otchety upolnomochennykh Soveta po delam russkoy pravoslavnoy tserkvi kak istochnik po izucheniyu istorii Russkoy tserkvi vo 2-y polovine XX stoletiya: Tsirkulyarnoe pis'mo Soveta po delam religiy pri Sovete ministrov SSSR upolnomochennym Soveta, 10 noyabrya 1966 goda *Vestnik tserkovnoy istorii – Herald of church history*. (p. 92) [in Russian].

Odintsov, M. (1994). Gosudarstvo i tserkov' v Rossii: XX vek. Moscow: Luch. [in Russian].

Panych, O. (2008). Praktychni aspekty realizatsii polityky derzhavnoho ateizmu shchodo yevanhelskykh khrystyian-baptystiv u 1960–1980-kh rokakh na Donechchyni, *Novi storinky istorii Donbasu – New pages of Donbas History*. [in Ukrainian].

Shvets, L. (2011). *Osoblyvosti realizatsii mistsevnyy orhanamy vlady derzhavnoi polityky SRSR shchodo hromad RPTS v Ukraini (seredyna 1940-kh – persha polovyna 1960-kh rr.)*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Sokolova, A. (2013). Nel'zya, nel'zya novykh lyudey khoronit' po-staromu, *Otechestvennye zapiski – Annals of the Fatherland*. Retrieved from http://www.strana-oz.ru/2013/5/nelzya-nelzya-novyh-lyudey-horonit-po-staromu#_ftn32. [in Russian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy – *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*, Fond R-4648, Inventory 5, Units 32, 42, 196, 226, 246, 294, 358; Inv. 6, U. 70, 112, 133, 171, 296, 381; Inv. 7, U. 7, 9, 36, 46, 47, 307, 378; Inv.

Yelenskiy, V. (2013). Velyke povnennia: relihiia u hlobalnii politytsi ta mizhnarodnykh vidnosynakh kintsia XX – pochatku XXI stolittia. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainkoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].

³⁰ Там само. – Спр. 385. – Арк. 23.

³¹ Там само. – Оп. 7. – Спр. 36. – Арк. 7.